

NEKE OSOBITE POJAVE U TALIJANSKOJ MEĐURATNOJ KNJIŽEVNOSTI

JURAJ GRACIN
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 850.09
Stručni članak
Professional paper

Primljeno : 1992-05-06
Received

U skladu s naslovom rada autor iz talijanske književne produkcije između dva rata izdvaja tek nekoliko pojava: Cardarellijev "rondistički" krug, jednu pjesmu G. Ungarettija, dvije pjesme E. Montalea; romane *La coscienza di Zenò* Itala Sveva, *Gli indifferenti* Alberta Moravije i *Conversazione in Sicilia* Elija Vittorinija, te dramski bljesak Uga Bettija.

Sintetičkom interpretacijom tih pojava autor ističe njihovu posebnost te univerzalnu vrijednost i poruku; čime talijanska književnost, po njegovu sudu, iz totalitarističkim aktivizmom tada zahvaćena društvenog miljea, nastavlja, prema svojoj najboljoj tradiciji, emitirati znake rafinirane zauzetosti za umjetničke i trajne ljudske vrijednosti.

Budući da je nemoguće bilo koji životni fenomen pa tako i književni strogo na bilo koji način izolirati, pogotovo od onoga što mu je najbliže, razmatranju talijanske književnosti između dva rata nećemo moći dobro prići ako se barem letimice ne osvrnemo na ono što je toj književnosti na njezinu planu najneposrednije prethodilo te ju je, uz ine vanjske objektivne okolnosti, na neki način i uvjetovalo.

Da ne bismo išli predaleko u prošlost, a moglo bi se to s jasnim razlogom i učiniti s argumentacijom povijesne usustavljenosti raznih pa i književnih činjenica koje su u ovom slučaju i najrelevantnije, mi ćemo početi ovo naše razmatranje od jedne, ispada tako, amblematične - za talijansku književnost, razumnije se, godine. Godina je 1889., kada, s romanom *Meštar don Gesualdo* (*Mastro don Gesualdo*), Giovanni Verga zatvara jedno, a Gabriele D'Annunzio, s romanom *Slast* (*Il piacere*), otvara novo razdoblje talijanske književnosti.¹

Riječ je o tome da se s navedenim Verginim djelom završava pozitivističko-utilitaristička, a da se s D'Annunzijevim otvara dekadentno-konzumistička² faza talijanske književnosti. "Meštar" i "slast" dvije su znakovite riječi koje same po

¹Usp. Mario Ricciardi, *La letteratura in Italia*, Milano, Bompiani, 1988, str. 723.

²Rezultat je to dodira europskih simbolističkih odsjeva i onoga što je doprinosila industrijalizacija.

sebi dovoljno jasno označavaju o čemu se tu radi: rad, tj. ono što se stasanjem građanske klase smatralo progresivnim, biva zamijenjen užitkom, tj. onim u što će atrofirati postignuto blagostanje iste klase.

D'Annunzio, Pascoli, Pirandello i Svevo odrazit će involutivne procese talijanskoga društva nakon njegovih preporodnih ostvarenja, a koji će se odraziti i u veoma utjecajnoj i dalekosežnoj neoidealističkoj i intuicionističkoj koncepciji B. Crocea, te se onda protegnuti i kroz retorički bunt G. Papinija, pa kroz sutonsku intimističku pospanost grupe na čelu s Guidom Gozzanom i njoj posve različitih tehnikom obuzetih egzaltirano agresivnih Marinettijevih futurista. No u čitavom tom panoptikumu talijanske književne stvarnosti u, kako to neki vole odrediti,³ "Giolittijevu dobu",⁴ bilo je i odvojenih pisaca poput Renata Serre koji umnogome i protiv opće struje kritički prodire u neke biti suvremenih moralnih dvojbi i kulturnih pitanja, pogotovo glede pitanja rata koji su mnogi, tj. većina, određivali kao zdravu nužnost u reanimaciji nacionalnih mogućnosti k pojačanome razvitku.⁵

Ovom potonjem izazovu malo je tko u Italiji odolilo (na koncu ni sam Serra),⁶ tako da je ta zemlja u prvu, pokazat će se potom, kataklizmu ušla nekako prešutnim konsenzusom i svih svojih intelektualnih snaga.⁷

Iz prvog svjetskog rata, u koji je nakon agresije na Libiju ušla sa stanovitom ideološkom agresivnošću i s nacionalističkim aktivizmom a opterećena krizom svoje liberalne države i rastućim socijalnim napetostima, Italija će izići pripravna prihvatiti, i to opet nekako oportunistički,⁸ rimski pozdrav s kojim će na krilima svoje sad snažno probuđene "romanità" umišljeno i fanatično krenuti u dvadesetogodišnju fašističku avanturu.

Uklanjanjem svake moguće alternative taj će režim i u književnosti oslabiti i zaustaviti eksperimentalni nemir što se je pokazivao u prvoj četvrtini stoljeća a pogotovo će zaustaviti opću otvorenu promjenljivost prvih petnaestak godina, pa će sve postati nekako jasno i određeno unatoč stanovitim protivljenjima,⁹ po regbi, sistemu "pusti ili udvostruči", što će Italiju još euforičnije negoli prvi put

³Carlo Salinari i Carlo Ricci, naprimjer, u svojoj knjizi *Storia della letteratura italiana*, Bari, Laterza, 1975, str. 889.

⁴Giovanni Giolitti (1841-1928), predsjednik talijanske vlade 1903-1904. i 1920-1921. Težio je političkoj ravnoteži k industrijskom razvitku.

⁵Dakako da to nije bila isključivo talijanska posebnost u tom razdoblju općega jačanja nacionalističkih pokreta i imperijalističke politike kao direktno proporcionalnih veličina. Usp. Giorgio Canale, *Storia dell'Italia moderna*, Milano, Feltrinelli, 1987, Sv. 8, str. 10.

⁶Serra je prihvatio rat kao okolnost koja mu je omogućila svezu s drugim ljudima. Usp. Carlo Salinari - Carlo Ricci, *nav. dj.*, str. 1007.

⁷Prevladao je, naime, nacionalistički aktivizam koji je neutralizirao umjerenjačku manjinu (Giolitti, Croce, socijalistički prvak Filippo Turati...). Riječ je dakako o području politike.

⁸Čak će se i jedan Croce u početku dati zavesti, no već će nakon 1924. odlučno stati protiv fašističkog režima. Prisjetimo se samo njegova antifašističkog *Manifesta* kojim je, uz supotpise lijepe grupe istaknutih talijanskih intelektualaca, 1. svibnja 1925. odgovorio na fašistički *Manifest* Giovannija Gentilea i još dvjestotinjak imena, među kojima nalazimo Malapartea i Pirandella.

⁹Usp. *Letteratura italiana*, ur. Giorgio Barberi Squarotti, Messina-Firenze, G. D'Anna, 1987, str. 508-509.

uvesti i u drugu ratnu kataklizmu. Na svoj osobit paradoksalan način to je hazarderstvo uvjetovalo uz režimsku i vrijednu književnost.

Preuzimajući kao sretno Tilgherovo određenje tadašnje talijanske književnosti kao "književnosti primirja", Giuseppe Petronio će ustvrditi da je riječ o književnosti "crta tipičnih za razdoblja krize i osporavanja, mješavini raznovrsnih sastojaka, više ili manje spretno izmiješanih, tako da je teško razlučiti gdje završava uvjereni protest a gdje počinje štovanje mode, gdje društveni razlozi koji potiču antikonformizam popuštaju volji za uspjehom i egzibicionizmom (...), gdje je antiliterarna polemika iz avangardnoga izvorišta pokazatelj nove koncepcije književnosti a gdje je to pak tek željena igra, da bi se pokrila slabost pisca".¹⁰

U otprilike takav književni konglomerat talijanskoga međuraća valja nam ovdje zaći bez ikakvih ideoloških predrasuda, neopterećeno dakle, a s namjerom da promotrimo neke odsjeve njegove organizacije u prostoru i vremenu, sa svrhom da u njima pronademo poneko novo počelo.

Takvo polazište pretpostavlja određeni red u razmatranju činjenica, koji nam sugerira respektabilan nama vremenski dosta blizak odvoj talijanske književnopovijesne episteme, barem pri pravljenju ovakva izvatka izvornih književnih pojava u Italiji u razdoblju između dva svjetska rata, što je i svrha ovoga rada.

Prihvaćajući neke prijedloge,¹¹ i mi ćemo krenuti od prve trećine g. 1919.

Konzervativni modernisti

U travnju g. 1919. u talijanskim se kioscima pojavio mjesečni časopis *La ronda* Vincenza Cardarellija i grupe pisaca. Valja reći da to nije bio neki uzbudljiv događaj, no bilo je to prvo organizirano književno oglašavanje nakon prvoga rata i pače pokušaj analgetskog djelovanja nakon ratne halabuke i predratnih umnogome preambicioznih i prebučnih novotarija. Rondisti su sredstvo za smirivanje stanja našli u povratku na neke stare vrijednosti, u književnosti pogotovo na liniju koja se završava negdje u Leopardiju i Manzoniu, poglavito na jezičnoj razini, gdje se, s profinjenim trećentističkim i kasnijim vrhunskim leksičkim, gramatičkim i stilističkim poticajima, pokušala pronaći izgubljena, po njima, nužna otmjenost.¹²

Bio je to svojevrsni izdvojeni pokušaj da se u procijepu između naraslih lijevih i desnih ideologija sačuva, barem dijelom, stanoviti utjecaj sužene elitistički nastrojene grupe intelektualaca koja se na svoj način iracionalno odmakla od stvarnosti te se tako, inzistirajući na formalnim odrednicama književnosti, našla zatvorena u vlastitom dekadentizmu, gdje joj je uzmanjkalo jačega duševnoga daha.

Rondisti su bili tridesetogodišnjaci,¹³ dakle oni pisci koji su u zajednički intelektualni pothvat ušli kroz postrisorgimentalnu zamorenost i kroz pokušaj da se ona prevlada određenom i belicističkom žestinom. Dobro se međusobno

¹⁰Giuseppe Petronio - Luciana Martinelli, *Il Novecento letterario in Italia, Tra le due guerre*, Palermo, Palumbo, 1974, str. 73-74. Prijevod J. G.

¹¹Navedene knjige Petronio-Martinelli i Salinari-Ricci, naprimjer.

¹²Usp. Carlo Salinari - Carlo Ricci, *nav. dj.*, str. 1093.

¹³Vincenzo Cardarelli, Emilio Cecchi, Antonio Baldini, Riccardo Bacchelli i dr.

poznavajući i s mnogim zajedničkim ne samo generacijskim iskustvima, četverogodišnju¹⁴ svoju "ophodnju"¹⁵ oni obaviše u talijanskom prvom poraću tako da naglasiše prevlast književne forme nad ideološkim i moralnim obvezama: književne forme u smislu dominantne uloge stila i samostalnosti književnosti.

Izbjegavajući eksperimente, a vezani za određene klasične vrijednosti, Cardarelli i njegovi suradnici u *La ronda*, kada sve saberemo, ispadaju kao oprezni konzervativni modernisti. Ovaj naizgled retorički paradoks svoje logično objašnjenje nalazi na larpurlartističkoj podlozi na kojoj inspirirani nalaze dodir s inspiratorima, iz čega onda proizlazi težnja k tehničkoj perfekciji.

Konačni će zbir ostvarenja biti takav da ga možemo ocijeniti relativno povoljnom ocjenom, i to prvenstveno glede njegova barem časovita utjecaja na smirivanje određenih ideoloških i psiholoških prenaplašenosti i prenapregnutosti, što je književnika naputilo da se, ako u teškom dobu drukčije nije mogao, makar umjetnički sačuva i izbori svoje trajanje, te da kroz stanoviti moralni, socijalni i umjetnički nered provuče određene vrijednosti iz talijanske književne tradicije ne zatvarajući oči pred modernom osjećajnošću koja se unatoč nekim zastranjenjima nije dala izbjeći na planu umjetničke invencije, premda je ova bila usmjerena poglavito na ostvarenje dobro uređenog sadržaja i zatvorene forme.¹⁶ Bile su to svakako pretpostavke za shvaćanje književnosti kao izdvojene djelatnosti, te njezinog produktivnog subjekta kao onoga tko ima zadaću da što bolje piše ne brinući se o drugim stvarima, ako mu je već stalo da bude književnikom.¹⁷

Bilo je u svemu tome unutrašnje blokade uvjetovane vanjskim okolnostima, akoli ne i eskivaže u nemoći da se aktivnije odgovori izazovu trenutka. Talijanska međuratna književnost u svom elitnom dijelu otvara tako sebi izlaz, s pomoću poglavito umjetničkoga ključa, iz polja društvene odgovornosti u polje autonomna stilskoga izričaja.

Uz neizbježne inačice u takvoj jednoj kulturi i književnoj klimi, koja će svoje bitne karakteristike zadržati za cijeloga međuraća, svoje će stvaralaštvo odrediti mnogi pisci koji će istaći prije svega vlastitu individualnost a neke će ih zajedničke crte međusobno povezati kadšto u sklop zajedničkog nastojanja, kako je to naprimjer bilo s *rondistima* i s još nekima;¹⁸ kadšto pak u sklop iz procjene izvan njih samih (*hermetizam*, naprimjer).¹⁹

Budući da se umjetnička književnost, a o njoj je ovdje riječ, ostvaruje u opsegu tri svoja roda, mi ćemo talijansku književnu produkciju iz razdoblja između

¹⁴Do zadnjeg broja u prosincu 1923, koji se pojavio nakon skoro jednogodišnje stanke.

¹⁵Talijanski "la ronda".

¹⁶Usp. G. A. B o r g h e s e, *Tempo di edificare*, Milano, Treves, 1923, str. 153.

¹⁷*La ronda*, ur. G. Cassieri, Firenze, Landi, 1955, str. 157.

¹⁸Talijanski su se pisci prema svojim zajedničkim afinitetima okupljali poglavito oko raznih časopisa. *Il selvaggio* (1924-1934) građanštini suprotstavlja "prirodnog" čovjeka; *900* (1926-1929) se otvara europskoj suvremenoj kulturi; *Solaria* (1926-1936) nastoji afirmirati građansku izdvojenost književnosti; da ne spomenemo još neke primjere.

¹⁹"Hermetizam" jest određenje za jednu skupinu talijanskih pjesnika (Ungaretti, Montale, Quasimodo i dr.), do kojega se došlo kritičarskom konvencijom. Usp. Hugo F r i e d r i c h, *Struktura moderne lirike*, Zagreb, Stvarnost, 1969, str. 154.

dva rata promotriti upravo u tim okvirima, i to na razini istaknutijih primjera koji su nastavili tijek osnovnih sila pokretnica sveukupne talijanske književnosti.

Poezija eidetske intuicije

Negdje u kolovozu g. 1917., u jeku rata, Giuseppe Ungaretti, eidetskom, regbi, intuicijom, u jednome dahu piše:

D'improvviso
è alto
sulle macerie
il limpido
stupore
dell'immensità

E l'uomo
curvato
sull'acqua
sorpresa
dal sole
si rinviene
un'ombra

Cullata e
piano franta.²⁰

Pri instinktivnoj smo pjesničkoj intonaciji koja će pretežno kroz meke tonalitete ugoditi mnoga pjesnička oglašavanja u talijanskom međuratnom razdoblju. "Stupore dell'immensità... l'uomo - un'ombra piano franta": čuđenje u svemiru gdje se čovjek prepoznaje nestalnom sjenom! Rat u čovjeku, a ne samo izvan njega, ostavlja ruševine što začuđuju neizmjernost. Pjesnik se distancira i objektivira u tom "čuđenju neizmjernosti". Taj i takav odmak od stvarnosti jest upravo ona zatvorenost kojoj će se pjesnik uteći pred vanjskim ne-vremenom, da bi pronašao razlog svome postojanju. Intuicija je to s kojom se sagledava čista bit.

²⁰"Vanità" (*Allegria*, Milano, Mondadori, 1957), u našem prijevodu "Ništavnost":

Iznenada
se nadvi
nad ruševinama
bistro
čuđenje
neizmjernosti

I čovjek
nagnut
nad vodom
zatečenom
suncem
prepoznaje se
u sjeni

Zibanoj i
polagano razlivanoj.

Mogli bismo ustvrditi, zapravo, da smo pred paradigmom istaknutijeg dijela talijanskoga pjesništva između dva rata, s kojom se pravi odmak od određene usustavljene retorike trenutka ali i od strukture tradicionalne poezije, premda je, a to valja i podcrtati, usebnost, barem u doživljaju ako ne vazda i u izražavanju, osobina lirske poezije općenito.

Usebnost se u tom pjesništvu često ostvaruje s pomoću objektivnoga korelativa u koji se potamnjuje simboličko i alegorijsko značenje objekta, tj. uzročnika pjesnikovih senzacija. Pročitajmo kao ilustraciju toga *Motteto* Eugeija Montalea:

La canna che dispiuma
mollemente il suo rosso
flabello a primavera;
la redola nel fosso, su la nera
correntia sorvolata di libellule;
e il cane trafelato che rincasa
col suo fardello in bocca;

oggi qui non mi tocca riconoscere:
ma là dove il riverbero più cuoce
e il nuvolo s'abbassa oltre le sue
pupille ormai remote, solo due
fasci di luce in croce.

E il tempo passa.²¹

Sadržajno: u okvir močvarnoga krajolika, za proljetnoga lova, pjesnik s tjeskobom zatvara uspomenu na jedno daleko lice što se u njegovoj svijesti materijalizira u zjenicama koje svojim "životom" njemu projiciraju k r i ž. Formalno: alternacijom dugog, srednjeg i kratkog metra, autor nekako pastelnom prigušenošću stvara proljetni močvarni pejzaž tišine i polaganosti oslobađajući ga otvorene svoje nazočnosti. Smisao materijalnih i psihičkih elemenata pjesničkog teksta ovdje jest u tome da omogućavaju sagledavanje načelno, osjetnom opažanju i racionalnom mišljenju, nepristupačnih biti. Riječ je, dakle, o nečem nadosjetnom i iracionalnom što se k spoznaji oslobađa u jednom doživljajnom činu.

²¹Iz zbirke *Le occasioni*, Milano, Mondadori, 1949. U našem prijevodu "Motet":
Trska što rasperuje
blago svoju crvenu
lepezu u proljeće;
puteljak u jarku, gore crna
struja nadlijetanja vretenaca;
i zapijehani pas što se vraća
s plijenom u ustima;

danas mi ovdje nije prepoznati:
nego tamo gdje odbлесак više peče
i oblak se spušta, preko njezinih
zjenica sad već dalekih, samo dva
ukrštena snopa svjetla.
I vrijeme teče.

Dok inteligencija, bergsonski gledano, svojom misaonom, pojmovnom djelatnošću spoznaje tek na razini općenitoga, intuicija zaranja u skrivenu biti raznih ulomaka proživljenoga. U pjesmi *Arsenio*, naprimjer, Montale vorticistički reproducira činjenice svijesti. Fizički je prostor namagnetiziran izravnim dodirnom pjesnikovih čula sa sukladnim prirodnim pojavama, te iz toga on, navaljujućim pokretom k završnome smislu, spoznaje izvanredno obnavljanje u znaku vode kiše i mora:

I turbine sollevano la polvere
sui tetti, a mulinelli, e sugli spiazzi
deserti, ove i cavalli incappucciati
annusano la terra, fermi innanzi
ai vetri luccicanti degli alberghi.

Sul corso, in faccia al mare, tu discendi
in questo giorno
or piovorno ora acceso, in cui scatti
a sconvolgerme l'ore
uguali, strette in trama, un ritornello
di castagnette.

È il segno d'un altra orbita: tu seguilo.
Discendi all'orizzonte che sovrasta
una tromba di piombo, alta sui gorgi,
più d'essi vagabonda: salso nembro
vorticante, soffiato dal ribelle
elemento alle nubi; fa' che il passo
su la ghiaia ti scricchioli e t'inciampi
il viluppo dell'alghè: quell'istante
è forse, molto atteso, che ti scampi
dal finire il tuo viaggio, anello d'una
catena, immoto andare, oh troppo noto
delirio, Arsenio, d'immobilità...

Ascolta tra i palmizi il getto tremulo
dei violini, spento quando rotola
il tuono con un fremer di lumiera
percossa; la tempesta è dolce quando
sgorga bianca la stella di Canicola
nel cielo azzurro e lunge par la sera
ch'è prossima: se il fulmine la incide
dirama come un albero prezioso
entro la luce che s'arrosa: il timpano
degli tzigani è il rombo silenzioso.

Discendi in mezzo al buio che precipita
e muta il mezzogiorno in una notte
di globi accesi, dondolanti a riva,
e fuori, dove un'ombra sola tiene
mare e cielo, dai gozzi sparsi palpita

l'acetilene -
 finchè goccia trepido
 il cielo, fuma il suolo che s'abbevera,
 tutto d'accanto ti sciaborda, sbattono
 le tende molli, un fruscio immenso rade
 la terra, giù s'afflosciano stridendo
 le lanterne di carta sulle strade.

Così sperso tra i vimini e le stuoie
 grondanti, giunco tu che le radici
 con sé trascina, viscide, non ma
 svelte, tremi di vita e ti protendi
 a un vuoto risonante di lamenti
 soffocati, la tesa ti righiotte
 dell'onda antica che ti volge; e ancora
 tutto che ti riprende, strada portico
 mura specchi ti figge in una sola
 ghiacciata moltitudine di morti,
 e se un gesto ti sfiora, una parola
 ti cade accanto, quello è forse, Arsenio,
 nell'ora che si scioglie, il cenno d'una
 vita strozzata per te sorta, e il vento
 la porta con la cenere degli astri.²²

²²"Arsenio" (*Ossi di seppia*, Milano, Mondadori, 1949), u našem prijevodu "Arsen":

Vjetrovi podižu prašinu
 na krovovima, u vrtlozima, na trgovima
 pustim, gdje zakukuljeni konji
 njuškaju zemlju, nepomični pred
 blistavim staklima hotela.

Na korzu, pred morem, ti silaziš
 u ovaj dan
 čas kišan čas svijetao, u kom kao da će
 poremetiti sate
 jednake, zbijene u slijedu, pripjevom
 kastanjeta.

Znak je to neke druge orbite: ti ga slijedi
 Sidi k obzoru nad kojim prijeti
 olovna pijavica, visoko nad vrtovima,
 pokretnija od njih: slana oblčina
 vrtložasta, nošena od pobješnjele
 stihije u vis; učini da ti korak
 na šljunku zaškripi i da se spotakneš
 o zanursak algi; taj trenutak
 je možda, mnogo očekivan, da izbjegneš
 kraj svoga putovanja, kolut jednoga
 lanca, nepomičan hod, oh odveć poznati
 delirij, Arsene, nepomičnosti...

Osluhni međ palmama drhtavo razmetanje
 violina, stišanog kada se kotrlja
 grmljavina s treptajem zatresenoga
 svijećnjaka; oluja je blaga kada
 izvire bijela zvijezda ilinštaka
 na nebu modrome i daleka se čini večer
 što je skora: uko je munja zarez

Montale intuitivski osjeća ljudsku dramu u vrtlogu života, svu fatalnost njezinu; zatvara je u zatamnenu lirsku priču te je i zauvijek spašava univerzalnošću sadržajnog sklopa u mističnom dodiru s prirodom, gdje se izjašnjava i izvan dosega samih riječi.

Ovdje nam se nameće zanimljivo i važno pitanje: gdje su, zapravo, korijeni toj poeziji? Korijeni njezini svakako nisu, odgovorit ćemo s Francescom Florom, u dnevnim događajima i u tijeku neke radnje: "sav je naš život založen u nadahnuću".²³

U tom su zalogu talijanski međuratni "hermetisti" ustrajno tražili smisao svog bavljenja poezijom, pogotovo Ungaretti i Montale.

Tri značajna romana

Iz prosne produkcije talijanskih međuratnih godina izdvojit ćemo tri romana koji se u njoj ističu svaki svojom posebnošću i izvanrednom vrijednošću. Bit će to *La coscienza di Zeno* (*Zenova savjest*) Itala Sveva, 1923., *Gli indifferenti* (*Ravnodušni ljudi*) Alberta Moravije, 1929., *Conversazione in Sicilia* (*Razgovor na Siciliji*), 1941. Elija Vittorinija.

La coscienza di Zeno je prvi psihoanalitički roman u talijanskoj književnosti, do drugoga će trebati pričekati četrdeset i jednu godinu,²⁴ što samo po

razgranjuje se poput stabla dragocjena
u svjetlu što se rascvjeta: timpan
cigana je tihi šum.

Sidi usred tame što navaljuje
i mijenja podne u noć
upaljenih kugala, što se njišu na rivi,
a vani gdje samo sjena drži
more i nebo, s rastrkanih goca treperi
acetilen -

dok dršćuć kaplje
nebo, dimi zemlju što se natapa,
sve te okolo oplakuje, udaraju
zastori mokri, žubor golemi struže
zemlju, omlohavljaju praskajuć
papirnati fenjeri na ulicama.

Tako izgubljen međ šibama i rogožinama
kapajućim, sita ti što korijenje
sobom vuče, ljigavo, ne više
okretno, tresesh se od života i pružash se
u prazninu što odjekuje jaucima
ugušenim, vrh te opet guta
drevnog vala što te obrće; i još
sve što te opet obuzima, cesta portik
zidine ogledala zbija te u jedno
zamrznuto mnoštvo mrvih,
i ako te gest jedan okrzne, riječ
ti padne pokraj, to je možda, Arsene,
u času kad se oslobađa, mig jednoga
ugušenoga života za te rodenog, i vjetar
ga nosi s pepelom zvijezda.

²³Francesco Flor a, *La poesia ermetica*, Bari, Laterza, 1947, str. 195. Prijevod J.

G.

²⁴Giuseppe B e r t o, *Il male oscuro*, 1964.

sebi ne bi puno značilo da nasreću nije riječ o nadahnutom djelu, atipičnom i stoga posebno zanimljivom.

Zeno Cosini je lik-medij, tj. osoba-posrednik između autora i publike, autokonfesionalne te istodobno autoanalitičke konstrukcije. U njoj je on i pripovjedač i pripovijedani i sudac, što otvara pripovjedački prostor u kojem se vrši samoraščlanjivanje do korijena osjećaja. Riječ je o egocentričnoj usredotočenosti na temeljito preustrojstvo unutrašnjih stanja iz područja neuroze.

Predočujući nam sretnu analizu Arcangela Leonea De Castrisa,²⁵ Sandro Maxia ističe da je roman "posve strukturiran 'na jedinstvu lika-savjesti', u kojem se planovi naracija, podsjećanja i suda miješaju i stapaju u jednu novu vremensku dimenziju (od samoga Sveva definiranu kao 'pomiješano vrijeme)".²⁶ Ta vremenska dimenzija, ustvrdit ćemo uz pomoć Robbe-Grilleta,²⁷ obuhvaća ono što jest, tj. "svijet" koji "nije ni smislen ni besmislen" te se ispunja u sebi samom; a u njemu se stvarnost sudara sa savješću koju pokreće "ja" kao supstancijalno biće, reći ćemo mi prateći progresivni tijek unutrašnje evokacije u koju se oblikuje tema. Taj se "das Ich" ispoljava kao neurotički refleks skrivene osnove.

Skrivenu osnovu možemo identificirati u bolesti bez koje nije moguće, nižeanski gledano, ostvariti normalno stanje čovjeka. U tome valja potražiti Svevov pokušaj da iskupi određenim neuspjehom isfrustriranu osobu uhvaćenu u zamku egocentrična predstavljanja, što će zapravo istaći ambivalentnost istine, tj. relativizirat će, s naglascima nekako i gorkog humora, odsjeve iz zone neuroze i abnormalnog ponašanja. Preduzeta psihička analiza do korijena osjećaja amfilogijskih je rezultata jer se sve daje ne samo relativizirati nego i pretvoriti u svoju suprotnost.

Zeno je lik koji sve to nosi s ironičkim odmakom osobito prema vjerovanju; donekle sofisticiran, on čak, regbi, izmiče svom autoru te ga prisiljava da se s njim posve identificira.²⁸ Zeno jest "Ja", tj. svijest sa sadržajem svoje savjesti koja je u ambivalentnom stanju te se ispoljava razlomljenom progresijom.

Nema sumnje da je roman *La coscienza di Zeno* svojevrsan odraz krize građanskoga svijeta, pojačane žestinom prvoga svjetskoga međudržavnog sudara, i to iz jednoga mitteleuropuskog rakursa. Riječ je o tome da Svevo iz te krize nastoji iskupiti pojedinca. To čini na nekonvencionalan način: tako da društvenom miljeu koji guši pojedinca suprotstavlja personifikaciju naraslih dvojbi, i to u liku koji nonšalantno prihvaća život kao, kako sam veli, ni lijep ni ružan, već originalan.

Za Zena, tj. za skoro šezdesetogodišnjaka Sveva, život je fluktuirajuća bolest a egzistencija je zauzetost bez neke osobite svrhe i smisla, za razliku od drugih bolesti ona je vazda smrtna i ne podnosi liječenja. Nema, dakle, smisla baviti se iluzijama, izlaz je u šaljivu prihvaćanju: nesposobnost i bezvoljnost

²⁵La coscienza di Svevo tra scienza e società", u knjizi *Il Decadentismo italiano*, Bari, 1974.

²⁶Sandro Maxia, *Svevo*, Palermo, Palumbo, 1975, str. 72. Prijevod J. G.

²⁷*Pour un Nouveau Roman*, Paris, 1963. Nuv. prema Viktor Ž m e g a č, *Povijesna poetika romana*, Zagreb, GZH, 1987, str. 365.

²⁸Usp. Giacinto S p a g n o l e t t i, *La coscienza di Zeno di Italo Svevo*, Milano, Rizzoli, 1978, str. 128.

postaju same sebi mjerom i uzrokom sreće glede nesreće u koju skončavaju suprotna nastojanja.

Egzistencijalnu dakle mučninu Svevo prevladava ironijskim odmakom zrela čovjeka. Slično stanje nekoliko će godina poslije, iz rimskoga sad miljea (ono je bio tršćanski), posve nesofisticirano, dakle otvoreno realistički prikazati nadobudni mladi Alberto Moravia u romanu *Gli indifferenti*. Bit će to, kako su mnogi ustvrdili, prvi eurropski, dakle i svjetski egzistencijalistički književni nastup, devet godina prije romana *La nausée (Mučnina)* J. P. Sartrea.

"Mutno ga je neko gađenje mučilo; njegove misli nisu bile drugo nego suhoparnost, pustoš; nikakva vjera, nikakva nada u sjeni koje bi se pronašao odmor i oporavak; himbenost i podlost koju je nosio u sebi on je vidio u drugima, uvijek, nemoguće je bilo otrgnuti od očiju onaj obeshrabreni pogled, nečist što se metao između njega i života: malo iskrenosti, ponavljao si je ponovno se hvatajući svoje stare fiksne ideje..."²⁹

To je stanje u kojem se nalazi mladi Michele usred građanskoga Rima između dva rata, uhvaćen u obiteljsko kolo moralnoga raspadanja u znaku pohote i prizemne korupcije. No tema romana nije to, već moralna nemoć u procesu samootuđenja što se ostvaruje kroz ravnodušnost. Michele će, recimo, tek u svojoj mašti sebe zamisliti kao onoga tko će raskrinkati poroke oko sebe. To će, međutim, činiti tek površno zamišljajući samo vanjsku konstrukciju svoje intervencije. Voljna ispražnjenost iz stvarnosti u nedjelatnoj mašti nalazi kompenzaciju za tragičan osjećaj o bezrazložnoj bačenosti u svijet.

Moravia prihvaća život kakav jest, no sljedno svojoj mladičkoj dobi, on bi ipak htio da bude bolji. To što je knjiga obuzeta moralnom nemoći i cinizmom valja pripisati poratnom društvenom zamoru, ali je i refleks autorovih osobnih fizičkih tegoba koje su ga tako mladog šesnaestak godina vezale za bolnicu u kojoj je knjigu i napisao.

Kako bilo da bilo, stoji činjenica da su Moravijini "ravnodušni ljudi" (uz Michelea tu su još njegova majka i sestra u igri s njihovim ljubavnikom, te sporednija Micheleova prijateljica) svojom iznenadnom pojavom zasmetali fašističkoj retorici u kojoj nije bilo mjesta za druge doli za snažne i zdrave ljude.³⁰

Kad je fašizam dosegao svoju punu moć 1930-ih godina te je u Španjolskoj bacio rukavicu u lice slobodnome svijetu, trideset će godišnji, svojom voljom otkučeni Sirakuzanac Elio Vittorini sastavljati svoje remek-djelo *Conversazione in Sicilia*, lirski prosvjed protiv neprirrodna zlosretna i zlosutna stanja što se širilo težinom čizme.

Vittorini je u crnom času tada dekadentnog miljea, ne baš bez rizika, svojim zamišljenim putovanjem u rano napušteni rodni kraj, na stranicama svoje knjige otvorio nekoliko postaja za poneseni dodir s tvrdom stvarnošću. Nije to više ni mnogome sofisticirani Svevo niti egzistencijalistički jasni Moravia, kojima smo

²⁹Alberto Moravia, *Gli indifferenti*, Milano, Bompiani, 1956. Prijevod J. G.

³⁰Usp. Carlo Salinari - Carlo Ricci, *nav. dj.*, str. 1177.

se ovdje bavili, već je to čovjek-umjetnik na kojega vanjski događaji snažno djeluju te ga i uzbuđuju. On ne spekulira i ne zauzima hladan proračunati odmak od stvarnosti. Unosi se on u nju kao što u njegove pohabane cipele ulazi kiša te ga uznemiruje jer ga izravno dira, iako on kao da to ne priznaje:

"Bio sam, te zime, obuzet apstraktnim zanosima. Neću reći kojima, nisam o tome počeo pričati. No moram reći da su bili apstraktni, ne junački, ne živi; zanosi, na neki način, zbog ljudskog roda osuđenog na propast. Ima tome dugo, i bio sam pognute glave. Vidao sam zvonke novinske proglose i poginjao sam glavu (...) Kišilo je međutim i dani su prolazili, mjeseci, a ja sam imao pohabane cipele, vodu što mi je ulazila u cipele, i ničeg više izvan toga nije bilo: kiša, pekolji u novinskim objavama, i voda u mojim pohabanim cipelama, nijemi prijatelji, život u meni poput gluhog sna, i beznade, tišinu".³¹

I baš je tišinu Vittorini narušavao svojim razgovorom, nijemim prijateljima usprkos. Znao je on i dobro je osjećao da kad se razviju zastave, pamet je u trubi, pa je tome suprotstavio svoj izrazito, kako sam kaže, "apstraktni zanos" koji se može prevesti i u "sržbu", tj. u zauzetost na strani oporbe narastajućem zlu.

Nismo dobili junaka ali smo dobili humano i čisto književno djelo, poetski i poetički zanimljivo i vrijedno. Ovo potonje autor postiže kombinacijom, kako piše Sergio Pautasso,³² dvaju elemenata, tj. narativnom strukturom utemeljenom na ponavljanju i koordinaciji te simboličkom aluzivnošću ispunjenom izmišljajem i provjerljivom realističnošću.

Iz prozne produkcije talijanske književnosti između dva rata izdvojili smo dakle tri knjige, tri osebujna romana za koje držimo da svojom strukturom značajno obogaćuju ne samo tu nego i svjetsku književnost u koju su utjelovljena i primanjem i davanjem.

Važan dramski pisac

Prvo talijansko poraće dalo je, među inim vrijednostima, i važnog dramskog pisca - Uga Bettija, nakon Pirandella, posve izvjesno, najuvjerljivijeg predstavnika tamošnjeg bavljenja sintetičnim književnim rodом, čija se za čovjeka zauzeta riječ afirmirala i u mnogim zemljama svijeta zahvaljujući domišljatoj svojoj funkciji u dobro konstruiranim djelima.

U razdoblju između dva rata u Europi prevladava njemačka ekspresionistička i francuska intimistička drama, u Italiji pak publika plješće pseudopovijesnim tekstovima a sklona je i francuskom modelu.³³ U indoktrinirani se i trivijalizirani

³¹Elio Vittorini, *Conversazione in Sicilia*, Milano, Bompiani, 1941, str. 7. Prijevod J. G.

³²Guida a Vittorini, Milano, Rizzoli, 1977, str. 99.

³³Vidi Juraj Gracin, "Kazalište Uga Bettija", *Književna smotra*, Zagreb, 18, 1968, 61-62, str. 57.

milje pomalo i neočekivano ubacuje Ugo Betti sa svojim teatrom moralnih procesa, kako bi rekao Giorgio Pullini, u egzistencijalnome ključu.³⁴

G. 1926. Betti objavljuje svoju prvu dramu *La padrona (Gospodarica)*, te će do drugoga rata napisati još trinaest što drama što komedija što tragedija,³⁵ dakako s različitim vrijednosnim rezultatima, među kojima ima remek-djela podilaženja ukusu tadašnje publike ali i nekoliko autorovih autentičnih remek-djela što bi svakako trebala biti nezaobilaznima u povijesti modernoga kazališta.

Frana allo Scalo Nord (Odron na sjevernom pristaništu), Il cacciatore d'anitre (Lovac na patke) i Notte in casa del ricco (Noć u bogataševoj kući) autora predstavljaju u gotovo svim glavnim njegovim formalnim i sadržajnim sastavnicama, te nas napućuju i na vrijednosnu jezgru njegova tematskog sustava. U sva se tri slučaja snažnim naglascima ispituje krivnja, u prvome čak (u godini smo 1932!) na socijalnome planu.

Sve u svemu, teatar je to visoke književne kulture i ozbiljna bavljenja emanacijama ljudske egzistencije za koju se autor svesrdno zalaže u simboličkom ključu do obraćanja višoj duhovnosti, gdje traži mogući odgovor i barem smiraj naraslim uzbuđenjima. A u svemu tome Pravda je ono što se traži za sve i za svakoga.

Do toga Betti dolazi jer život vidi i osjeća kao nesređeno stanje a po svom je ljudskom habitusu takav da to teško može podnijeti te to onda u sebi samome najprije mora dovesti u kakav-takav red. Ljudsko je "putovanje" u svome tijeku izloženo izobličenjima, neizbježnim lomovima, padovima, neskladnostima. Dakako da sve to nije bez odgovornosti. Nju pak treba podvrći pravdi:

Mauro Gospodine, zamislite da se baš spremate da napustite svoju kuću. Vi izlazite, ali ne na kratku šetnju, u kojem biste slučaju samo stavili šešir i zatvorili za sobom vrata, zar ne? - nego na dugo izbjivanje. Što ćete učiniti u tom slučaju? Nastojat ćete sve srediti, zatvori ćete svaki prozor pažljivo ćete ugasiti vatru, brižljivo ćete očistiti svaki kutak, učinit ćete tako a ne ostavite ništa što bi se moglo pokvariti, promijeniti se, prouzročiti opasnosti. Samo kada to učinite moći ćete mirno sići stubama. A ja, koji se moram udaljiti na mnogo duže izbjivanje, izbjivanje koje će potrajati kao vječnost, zar mislite da bih se mogao osjetiti mirnim ostavljajući u kući gdje sam prebivao, to jest ovaj svijet, jednu tako snažnu izobličenost, tako čudan lom? Samo moje oči vide taj lom, samo je mom mozgu poznata ta izobličenost. I na kome je dakle ako ne na meni, dokle god moje oči i moj mozak žive i trepte, da ponovno uspostavi poremećenu ravnotežu? Bio bih lijen i kukavica kad bih htio prebaciti na neku nevidljivu silu dužnost koja međutim pritišće mora ramena (*snižavajući glas*) mi se nadamo da ta sila postoji, ali je nikad nitko nije vidio. Kako se onda možemo, zbog nekakve obične nade odreći Pravde? Ako je Bog Pravda, isti je Bog njoj podvrgnut. Ovo sam putovanje morao

³⁴U knjizi *Teatro italiano del Novecento*, Bologna, 1976.

³⁵Betti je napisao sveukupno dvadesetšest kazališnih djela (od toga jedno u suradnji s Osvaldom Gibertinijem).

poduzeti da bih mogao biti miran i uistinu lagan u trenutku kada ću svemu ovdome okrenuti leđa.³⁶

Vidimo, dakle, kako Betti *in extremis* pokušava razriješiti egzistencijalnu napetost. To on obavlja na slojevit način vrlo unesen u problem koji postavlja.

Dakako da je Ugo Betti s takvim dramskim tekstovima nadišao očekivanja trenutka i sredine u kojima su napisani, te je morao pričekati bolja vremena za njihovo pravo prihvaćanje, i to će opet ispasti bolje izvan Italije.

Zaglavak

U razdoblju između dva rata Italija je bila indoktrinirana Mussolinijevom tezom: "Izvan povijesti, čovjek je ništa".³⁷ Nasreću, i tada je bilo onih koji su znali obraniti svestremenost čovjeka i njegovih temeljnih pitanja. Mi smo ovdje izdvojili nekoliko takvih primjera s područja tadašnje talijanske književnosti.

Juraj Gracin: SOME SPECIFIC EVENTS IN ITALIAN LITERATURE BETWEEN THE WARS

S u m m a r y

As indicated by the title, the author isolates a number of events that took place in Italian literature during the period between the wars: Cardarelli's "rondic" circle, a poem by Ungaretti, two of Montale's poems; Italo Svevo's novel *La coscienza di Zeno*, Alberto Moravia's *Gli indifferenti*, Elio Vittorini's *Conversazione in Sicilia* and the success of Ugo Betti's dramatic work.

Using a synthetic interpretation of these events, the author underlines their specificity but also their universal value and message; he judges that through these works Italian literature, out of a social milieu in the clutches of totalitarianism, perseveres, in accordance with its fine tradition, to emit signals of a refined engagement for the cause of artistic and permanent human values.

³⁶"Notte in casa del ricco", Prolog, Prijevod J. G. prema izvorniku u Ugo Betti, *Teatro completo*, Bologna Cappelli, 1957.

³⁷Benito Mussolini, *La dottrina del fascismo*, Torino, SEI, 2. izdanje, str. 16. Prijevod J. G.